

Dış ticaretin gelir etkisi: Türkiye için bir deneme, 1970-90

Fikret Dülger*

İktisat Bölümü, Çukurova Üniversitesi, 01330 Adana

Özet

Türkiye'nin 1979'a kadar ihracatının GSMH'ya oranı %4-5 iken 1980'lerin sonunda %11-12 düzeyine çıkmıştır. İhracatın reel artış göstermesi, dış ticaret nedeniyle doğan kayıp ya da kazançların boyutunun önemi arttırmıştır. Bu çalışmanın temel amacı, Türkiye'nin 1970-90 döneminde dış ticaret hadleri değişmelerinden kaynaklanan gelir etkisini tahmin etmektir. Bu amaca yönelik olarak yeni dış ticaret endeks serileri hesaplanmıştır. Bu endeksler yardımıyla ilgili dönemde gelir etkisi, 1984-1985-1986 bazlı endeks ile 7.820 milyon ABD doları, 1971-1972-1973 bazlı endeks ile -13.484 milyon ABD doları olarak tahmin edilmiştir.

1. Giriş

1980 sonrası Türkiye'nin iktisat yazınında dış ticaret alanındaki araştırmaların sayısal çokluğunun yanısıra, dış ticaret politikaları ile ülke içi ve ülkelerarası gelir bölüşümüne yönelik araştırmaların sayısal olarak azlığı dikkat çekicidir. Aksine, uluslararası iktisat yazınında bu konudaki araştırmaların, özellikle ekonometrik modeller çerçevesinde arttığı görülmektedir¹.

* Bu çalışmanın her aşamasında büyük desteklerini gördüğüm Prof.Dr.Nejat Erk, Prof.Dr.Mahir Fisunoğlu, Doç.Dr.Erhan Yıldırım'a ve ayrıca veri tabanını kullanımına açan HDTM'na teşekkürü borç bilirim.

¹ Literatür taraması için bakınız; Scandizzo ve Diakosawas (1987), ve Dülger (1993).

Dünya Bankası'nca (World Bank, 1991) yayımlanan bir raporda 1990'lı yıllarda Gelişmekte Olan Ülkelerde (GOÜ) genel olarak Dış Ticaret Hadlerinin (DTH) yıllık ortalama %-0.2 oranında kötüleşeceği, petrol ihraç eden ülkelerin DTH'nin %4.5 oranında iyileşeceği, sanayi malları ihraç eden GOÜ'lerin %0.1 oranında iyileşeceği, petrol hariç ilksel mallar ihraç eden GOÜ'lerin ise yıllık %-3.9 oranında kötüleşeceği tahminleri yapılmaktadır.

İhracatın GSMH içindeki payının artması, doğal olarak, fiyat mekanizması yoluyla ülkenin dış ticaretten doğan kayıp ya da kazançlarının boyutunun da büyümesine neden olmaktadır. Bu bağlamda fiyat mekanizması GOÜ'lerin aleyhine seyrederken, Türkiye'nin 1979'a kadar olan dönemde ihracatının GSMH'nin %4-5'i, 1980 sonlarında ise %11-12 düzeyine ulaşması ve ihracatın reel artış göstermesi, dış ticaret nedeniyle doğan kayıp ya da kazançların boyutunun önemini arttırmaktadır.

Bu çalışmanın temel amacı, "Dış Ticaret Hadlerinin Azgelişmiş Ülkeler Aleyhine İşlediği" hipotezinin geçerliliği varsayımı altında, 1970-90 döneminde Türkiye'nin ihraç ve ithal mallarının fiyatlarındaki dalgalanmalardan kaynaklanan gelir etkisini araştırmaktır. Bu araştırmada, verimlilik ile ilgili hususlar hiç hesaba katılmadan, fiyat hareketlerinin sadece bölüşüm etkisini yansıttığı varsayımı korunmaktadır.

1980 sonrasında, Türkiye'nin milli gelir serilerinde, toptan ve tüketici fiyat endekslerinde baz yılları ve hesaplama yöntemleri değiştirilmiştir. Böylece, aynı serilerle geçmişe yönelik sağlıklı analizler yapmak zorlaşmıştır. Özellikle 1984 sonrası dış ticarete yönelik endekslerin yayımının durdurulması bu alanda çok büyük bir boşluk yaratmıştır². Bir çok çalışmada, reel ithalat ve ihracat değerlerine ulaşabilmek için farklı yöntemler kullanılmaktadır³. Bu bağlamda, birinci bölümde daha önce hesaplanmış endeksler incelenerek (Altay, 1988; Balıkcıoğlu, 1988; Nebioğlu, 1983; Çetin ve Eğeci, 1965) yeni bir seri türetilmiştir. Buna bağlı olarak dış ticaret hadlerindeki değişmelerin nedenlerini incelemek amacıyla, ilksel ve sanayi malları dış ticaret endeksleri hesaplanmıştır.

² DİE, 1989 yılını baz alarak hazırladığı dış ticaret endekslerini 1992 Ocak-Mart ayı haber bültenlerinde yayınlamaya başladı. Bu endeksin hesaplanma yöntemi ve endekse dahil edilen malların listesi teksir halinde basılmıştır. 1989 yılının neden baz yılı olarak seçildiği konusunda açıklama yapılmamıştır. Bizce, 1989 yılının baz yılı seçimi hatalıdır. Çünkü bu yıl Türkiye ekonomisinin makro ekonomik göstergeleri açısından normal bir yıl olarak değerlendirilemez. Ayrıca tek bir yılın baz alınması, yıllar itibariyle dalgalanmaların minimize edilememesi açısından sakıncalar içermektedir.

³ Berksoy (1990: 36-37) de ABD Toptan Eşya Fiyat Endekslerini deflatör olarak kullanmıştır.

Dış ticaret gelir etkisinin hesaplanması ile ilgili literatürde çeşitli yöntemler bulunmaktadır (Hibbert, 1975; Nicholson, 1960; Stuvell, 1959; Boysal, 1982; Geary, 1961). Bu yöntemler arasında, dış ticarete sürekli açık veren ve ihracat gelirlerini ithalatını finanse etmek için döviz kaynağı olarak kullanan ülkeler için en uygun yöntem olarak kabul edilen "Nicholson Yöntemi" kullanılarak, Türkiye'nin 1970-90 döneminde gelir kayıp ve kazançları belirlenmeye çalışılmıştır.

2. Yeni bir dış ticaret endeks denemesi

2.1. Hesaplama kullanılan veriler

Bu çalışmada, dış ticaret endekslerinin hesaplanabilmesi için gerekli olan mal bazında ithalat ve ihracat miktar ve değerleri, Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı (HDTM) tarafından Standard International Trade Classification (SITC) sınıflandırılmasına göre hazırlanan kayıtlarından alınmış veriler kullanılmıştır. SITC sınıflandırılmasında ithalat değerleri CIF, ihracat değerleri FOB olarak belirlenmiştir. Miktarla ilgili veriler HDTM tarafından çeşitli düzenlemeler yapıldığı biçimiyle, değerler ise, ABD Doları olarak alınmıştır.

2.2. Baz yılı seçimi

Bu çalışmada, baz yılı seçimi en önemli konulardan birisidir. Baz yılının ekonomik anlamda "normal bir yıl" olması gerekmektedir. Milli Gelir hesaplamalarında ve DİE tarafından 1985'e kadar hazırlanan endekslerde 1968 yılı baz yılı olarak kabul edilmiştir. 1968 yılı Türkiye ekonomisinde, büyüme, işsizlik, enflasyon, dış borç baskısı gibi makro göstergeler açısından normal bir yıl olarak kabul edilir. Dış ticaret endekslerinde bu yılın baz yılı olarak kabul edilmesinin diğer bir nedeni de, milli gelir hesaplamaları ile uyum sağlamaktır.

Dış ticaret fiyat endekslerinde kullanılan ağırlıklar seçilen malların ihracat veya ithalat değerleri olduğuna göre, bu ağırlıkların, özellikle ihracatta 1980 sonrası meydana gelen yapısal değişimlerin endekslere en iyi şekilde yansıtılması ve yıllar itibarıyla -bir ölçüde olsa- dalgalanmaları ortadan kaldırmak açısından, baz dönemi olarak 3 yılın (1984, 1985 ve 1986) ortalaması alınmıştır. Bu dönemde Türkiye ekonomisindeki makro göstergelere bakacak olursak; büyüme hızı 1980-90 döneminde ortalama %4.75 olmuş ve yıllar itibarıyla dalgalanmalar göstermiştir. 1984-1985-1986 yılları ortalaması ise %6.36'dır ve bu dönemde istikrarlı bir büyüme

Tablo 1
Baz Yılları Temel Ekonomik Değişkenler

Yıl	İhracat ^a	İthalat ^a	Enflasyon ^b	Büyüme ^b	Dolar Kuru ^b
1984	7.134	10.757	48.4	5.9	62.8
1985	7.958	11.343	44.95	5.1	40.8
1986	7.457	11.305	34.62	8.1	28.8

Kaynak: DİE.

a Milyon dolar

b Yıllık değişim (%)

sağlanmıştır. Enflasyon açısından bu rakamlar sırasıyla %51.5 ve %42.6 olarak gerçekleşmiştir. Döviz kuru 1980-1990 döneminde ortalama %50.7 artarken 1984-1985-1986 döneminde %44.1 artmış ve düşme eğilimi göstermiştir. Bu dönemde ithalat ve ihracat da belirli bir düzeyi korumuştur. Bu gelişmeler gözönünde tutulduğunda 1984-1985-1986 yılları ortalamasının baz olarak alınmasının daha uygun olduğu düşünülmüştür.

Sadece bir yıl fiyatları ile bir endeks hesaplanması ve bu baz yılının oldukça eski olması, çalışmanın değerini azaltacak önemli bir faktördür. Çünkü dış ticaretimizin sahip olduğu yapı, 1968 yılında sahip olduğu yapıdan çok ötededir. 1968 yılı ihracatımızın çok büyük bir kısmı (%81.9'u) tarımsal ürün ve tarıma dayalı sanayi ürünlerinden oluşmaktadır. Bu bağlamda, 1968 yılını baz alarak yapılacak endeks çalışmasının, günün ihtiyaçlarına cevap veremeyeceği açıktır. Bu nedenle çalışmanın kapsadığı zaman diliminin sonlarından üç yılın ortalaması miktar ve fiyatların bir yıldan diğerine gösterebileceği dalgalanmaları gidermek amacına yönelik olarak seçilmiştir.

Ayrıca, kullanılan yöntemin güvenilirliğini sınamak ve Balıkçioğlu'nun (1988) çalışması ile karşılaştırma yapabilmek amacına yönelik olarak 1971-1972-1973 yılları ortalamasını baz alan S2 serisi oluşturulmuştur⁴.

2.3. Çalışmanın kapsadığı zaman süresi

Bu çalışmada, 21 yıllık (1970-90) uzun bir zaman süresi incelenmiştir.

⁴ S2 Serisine dahil edilen malların sayısı ve bu malların yıllar itibariyle ithalat ve ihracat toplam değerleri içindeki yüzde payları için bakınız; Dülger, 1993.

Zaman serisini 1960'lı yıllara indirmek istemişse de uygulamada, bazı problemlerle karşılaşılması nedeniyle vazgeçilmiştir. Şöyle ki; baz yılından uzaklaştıkça, hesaplamalar anlamsız sonuçlar vermektedir. 1984-1985-1986 ortalama fiyatlarıyla 1960'lı yıllara inmek pek anlamlı olmamaktadır. Teknolojik gelişmeler malların homojenliğini kısa dönemde olmasa da uzun dönemde büyük ölçüde etkilemekte ve malların fiyatlarını arttırıcı yönde olabilmektedir. Özellikle ithalatta daha çarpıcı bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle kapsam 1970-90 yılları ile sınırlandırılmıştır.

2.4. Endeks kapsamına alınan mallar

Bu çalışmada 1970-90 dönemine ait, SITC koduna göre sınıflandırılmış, mal bazında (5 haneli) ithalat ve ihracat miktar ve değerleri incelenmiş, homojen olan mallar belirlenmeye çalışılmıştır. Homojenlik sağlanmaya çalışılırken, birim fiyatlardaki aşırı dalgalanmalar dikkatli bir şekilde incelenmiş, dalgalanmalar ± 5 'in üzerine çıktığı zaman bunun salt fiyat hareketlerini yansıtmadığı, malların homojenliği konusunda şüphe uyandırdığı gerekçesiyle endeks kapsamına alınmamıştır. Endeks kapsamına alınacak malların belirlenmesinde genel fiyat hareketlerini temsil etmesi açısından, dış ticarete sürekli konu olan malların seçilmesinde titizlik gösterilmiştir⁵.

Sonuç olarak, baz yılında ihracatta 324, ithalatta ise 586 mal endekse dahil edilmiştir. Bu malların yıllar itibariyle, değer olarak toplam ihracat ve ithalat içindeki payları Tablo 2'de yer almaktadır. Tablo'nun incelenmesinden de görüleceği gibi ihracat endeksine alınan malların toplam ihracatı temsil kabiliyeti (%74-%92 arasında) oldukça yüksektir. Bu oran ithalat endeksinde nisbeten daha düşük olmakla beraber (%70-%84) endeks çalışmaları için yüksek bir oran olarak kabul edilir.

İlksel mallar ve sanayi endeksleri oluşturulurken SITC sınıflamasından (0), (1), (2), (3), (4) numaralı mallar ilksel mallar, (5), (6), (7) ve (8) numaralı mallar ise sanayi malları olarak kabul edilmiştir⁶.

İlksel mallar ihracat endeks değerinin toplam ihracat içindeki payı 1970 yılında %84.74 iken, 1990 yılında %26.21'e inmiştir. Endeksin toplam ilksel mallar ihracatını temsil kabiliyeti ise oldukça yüksektir (21 yıllık serinin 13'ünde %92'nin üstündedir). İlksel mallar endeksindeki bu eğilimler Türkiye'nin ihracat yapısında meydana gelen değişimin bir göstergesidir. Sanayi endeksindeki ters yönlü eğilim de bunu doğrulamaktadır.

⁵ Bu malların SITC sınıflandırmasına göre listesi için bakınız; Dülger, 1993.

⁶ İlksel ve sanayi malları endeksleri hakkında geniş bilgi için bakınız; Dülger, 1993.

Tablo 2
S1: İthalat ve İhracat Endeksleri

	A	B (%)	A1	B1 (%)
1970	183	90.19	507	70.68
1971	201	89.11	518	73.39
1972	210	91.04	512	73.44
1973	212	91.27	517	74.71
1974	207	90.06	515	77.86
1975	192	89.31	518	78.96
1976	202	90.67	519	80.96
1977	200	88.57	522	78.32
1978	199	91.13	502	77.24
1979	202	88.32	508	73.83
1980	216	88.61	516	78.34
1981	255	82.17	521	78.61
1982	266	81.09	518	80.52
1983	271	82.23	525	80.85
1984	275	81.55	528	81.05
1985	324	74.25	586	83.78
1986	323	79.11	586	78.75
1987	324	75.38	586	81.18
1988	324	78.15	586	78.57
1989	324	76.97	586	71.43
1990	322	78.19	586	73.75

A : İhracat Madde Sayısı

B : İhracat Toplam Endeks Değeri / Toplam İhracat Değeri

A1 : İthalat Madde Sayısı

B1 : İthalat Toplam Endeks Değeri / Toplam İthalat Değeri

Sanayi ihracat endeks değerinin toplam ihracata oranı 21 yılda %6.71'den %51.73'e çıkmış, diğer bir ifade ile 12.97 kat artmıştır. Sanayi ihracat endeks değerinin toplam sanayi ihracatına oranı en düşük 1985 yılındadır (%50.32). Diğer yıllara bakıldığında sanayi endeksine dahil edilen malların, sanayi ihracatını temsil kabiliyetinin yeterli olduğu kanaatindeyiz. Bu oranlar ilksel mallar ihracat endeksinde oldukça yüksektir. 1985 yılında toplam ilksel mallar ihracatının hepsi endekse dahil edilmiştir. Bunun nedeni ilksel malların homojenliğinin sanayi mallarına göre daha yüksek olmasıdır.

2.5. *Endeks tipinin belirlenmesi ve kullanılan yöntem*

Bu çalışmanın amacı olan 1970-90 döneminde Türkiye'nin ticaret hadlerindeki değişimlerden doğan kayıp ve kazançlarının belirlenmesi açısından, özellikle dış ticaret fiyat endeksleri önem taşımaktadır. Bu bağlamda, Türkiye'nin 1980 sonrası ihracat yapısında gözlenen yapısal değişim dikkate alınarak, fiyat endekslerinde ağırlık olarak cari yıl miktarlarının alınması daha anlamlı olacağından Paasche, miktar endeksleri için de Laspeyres formülleri kullanılmıştır. Aralarındaki bağıntıyı izlemek açısından baz dönemi ağırlıklı Laspeyres, cari dönem ağırlıklı Paasche formülleri yanında, çapraz ağırlıklı Fisher endeks formülü kullanılarak üç ayrı ihracat ve ithalat endeksi hesaplanmıştır.

2.6. *İhracat fiyat endeksleri*

İhracat fiyat endeksi incelendiğinde (Şekil 1) göze çarpan en önemli noktalardan biri, 1982 yılına kadar ihracat fiyatlarının sürekli artma eğiliminde olmasıdır. Seri, birinci ve ikinci petrol şokları sonrasında, petrol fiyatlarına ve dünya toplam fiyat düzeyindeki artışa paralel olarak, Türkiye'nin ihracat fiyatlarını da yansıtmaktadır. 1974 yılındaki artış 14.42 (%27.55), 1979'da ise 17.22 (%20.61) puandır. 1981 sonrasında ise bu eğilim tersine dönmüştür.

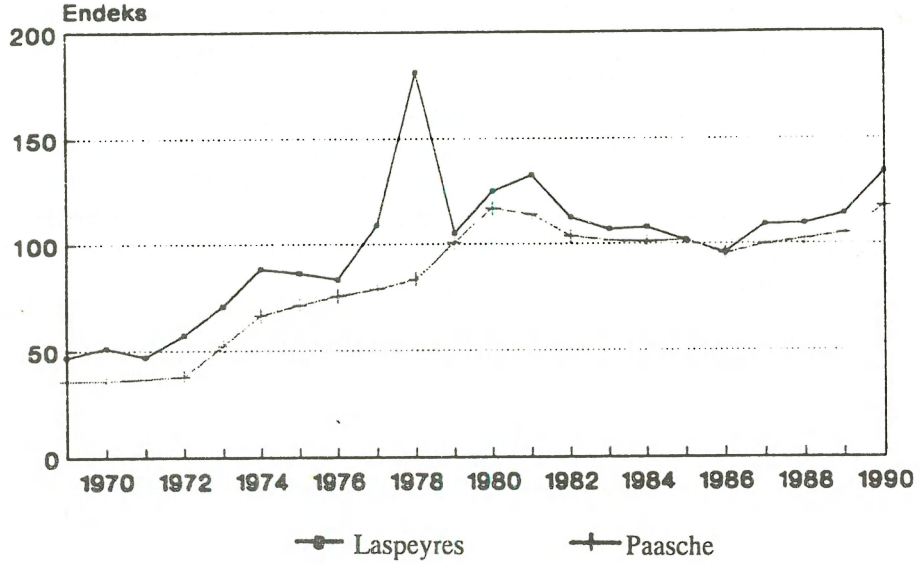
1982-1989 döneminde ihracat fiyatlarında, 1986 yılı hariç, genel olarak çok büyük bir değişme yoktur. 1986 yılında ise endeks 95.42'ye düşmektedir. Bu yıl, Türkiye'nin ihracatının yıllık yüzde değişmesinin negatif olduğu yıldır.

1980 yılı endeksinin çok yüksek çıkmasının bir nedeni, toplam ihracatın %18.1'ini ve endeksin %20.43 gibi çok yüksek oranlarını oluşturan iki maldaki (kurutulmuş üzüm ve fındık) fiyat artışlarıdır. Bu iki mal endeksi 6.8 puan yukarıya çekebilmektedir. 1981 yılı endeksinin de üç mal (üzüm, canlı koyun ve pamuk) endeksi yaklaşık 4 puan yukarı çekmekte ve endeksin yüksek çıkmasına neden olmaktadır.

1982 yılında da tek başına, canlı koyun fiyatındaki artış, endeksi 1.69 puan yukarıya çekmektedir. Canlı koyun fiyatındaki artış 1988 yılına kadar devam etmiş ve her yıl endeksi belirli ölçülerde yukarı çekmiştir. 1988 yılında ise fındık ve tütün fiyatları endeksi toplam 2.51 puan yukarı çekmektedir.

1990 yılı endeksindeki ani artışın en önemli nedenlerinden biri Demir Çelik Çubukları ihracatındaki çok ani sıçramadır. Söz konusu malın ihracatı baz yılında toplam ihracatın %0.38 gibi çok düşük bir oranını oluştururken

Şekil 1
İhracat Fiyat Endeksi

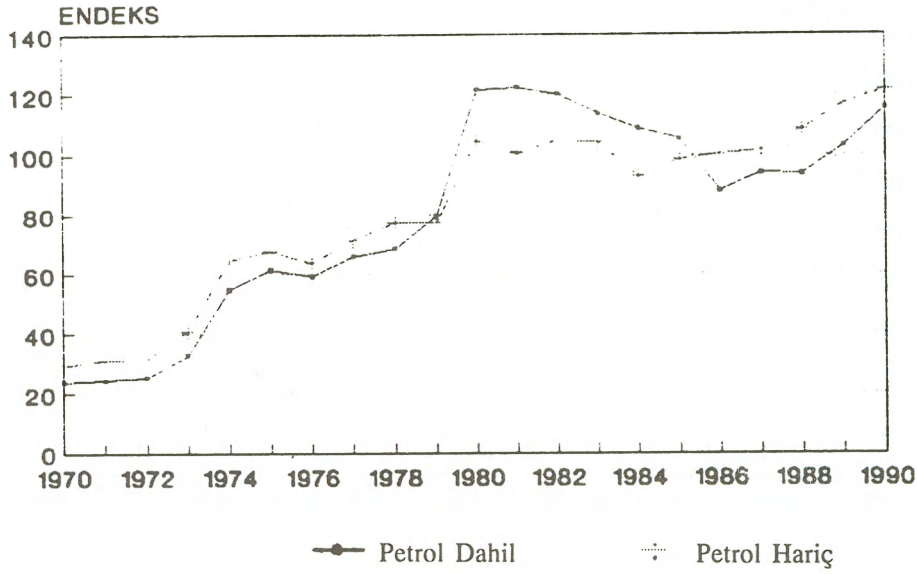
1990 yılında bu oran %3.56'ya ulaşmıştır. Fiyatta da baz yılına göre %20 artış vardır. 1990 yılı ihracatında da önemli bir yer tutan tütün fiyatındaki %39.14'lük artış da endeksi büyük ölçüde etkilemektedir.

2.7. İthalat fiyat endeksleri

İthalat fiyatları incelendiğinde (bkz. Şekil 2), aşırı fiyat artışlarında petrol piyasalarındaki gelişmelerin etkisi olduğu gözlenmektedir. 1973 ve 1979 petrol krizlerinin yaşandığı dönemi takip eden yıllardaki hızlı artışlar bunu doğrulamaktadır.

1973 yılında "Ham Petrol" ithalatı, toplam ithalatın %9.2'sini (endeksin %12.4'ünü) oluştururken, 1974 yılında %18.1'ine yükselmiştir. Bir önceki yıla göre yüzde değişim, miktarda %34, değerde %247'dir.

Şekil 2
İthalat Fiyat Endeksleri

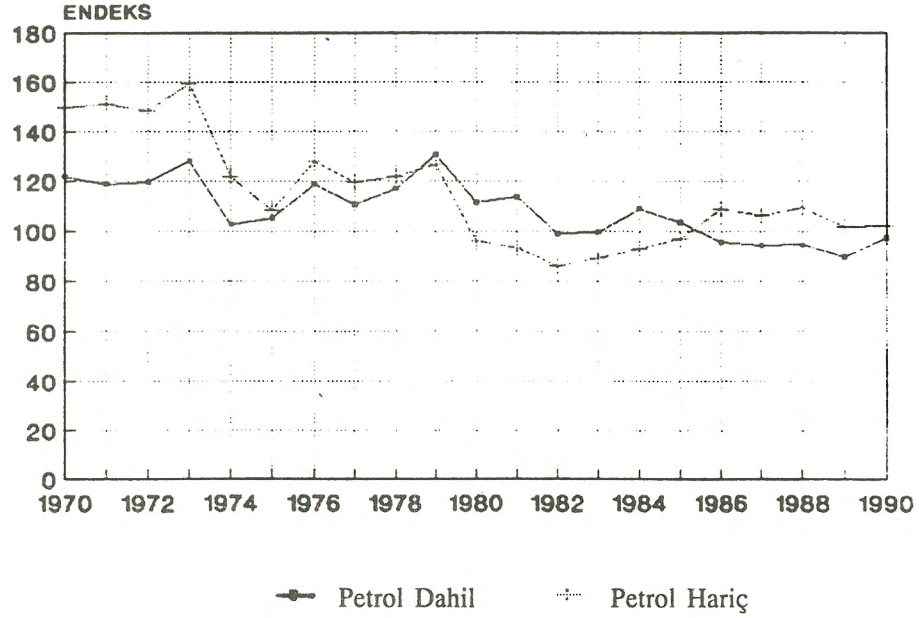

Ham petrol ithalatı 1979 yılında toplam ithalatın %18.2'si (endeksin %24.7'sini), 1980 yılında ise %36.24'ünü (endeksin %45.64'ünü) oluşturmaktadır. Bir önceki yıla göre yüzde değişim, miktarda %68 ve değerinde %206'dır.

1973 ve 1979 yıllarında petrol fiyatlarının aşırı derecede artması, ham madde fiyatlarındaki artış ve bunlara bağlı olarak gelişmiş ülkelerde yaşanan fiyat artışları, petrol ihraç etmeyen gelişmekte olan ülkelerin ithalat fiyatlarının yükselmesine neden olmuştur. Diğer bir ifadeyle, petrol krizleri faturasının bu ülkelere kesilmiş olması, gelişmekte olan Türkiye'nin ithalat fiyatlarının artmasına neden olmuştur. Türkiye'nin ithalat fiyat endeksi en çok ikinci petrol krizinden etkilenmiştir. Petrol hariç ithalat endeksinin, petrol dahil endeks ile aynı eğilimde olması bulgularımızı doğrulamaktadır.

1981 yılına kadar sürekli artan petrol dahil ithalat fiyat endeksi, 1982-86 döneminde düşme eğilimi göstermektedir. 1987-90 döneminde ise tekrar artma eğilimindedir.

Şekil 3
Dış Ticaret Hadleri

Sanayi ithalatının, özellikle 1980 sonrası, genel endekste çok yüksek bir paya sahip olması nedeniyle genel endekste aynı eğilimi izlemektedir. İksel mallar endeksi 1980 yılına kadar (1976 ve 1978 yılları hariç) artma, 1980-87 döneminde azalma eğilimindedir. 1987-90 döneminde ise tekrar artışa geçmiştir.

3. Türkiye'nin dış ticaret hadlerindeki değişmeler

1970-1990 döneminde dış ticaret fiyat endeksleri incelendiğinde, 1973 petrol krizinden sonra dış ticaret hadlerinin 1975'e kadar aleyhte bir gelişme gösterdiği gözlenmektedir (bkz. Şekil 3). 1976-79 döneminde petrol hariç DTH belirli bir düzeyi korurken, 1979 yılından sonra aleyhte bir gelişme izlemiş ve Türkiye (özellikle 1985 sonrası) olumsuz yönde etkilenmeye başlamıştır.

Petrol dahil dış ticaret hadleri, ikinci petrol krizinden sonra 1982 yılına

kadar olumsuz gelişimini sürdürmüştür. 1982 sonrasında lehteki gelişme sadece eğilimin yönünü değiştiren cüzi ve süreli bir düzelmedir. 1970'li yıllarla karşılaştırıldığında DTH'yi düşük kalmaktadır.

Şekil 4'de petrol dahil ve hariç olmak üzere DTH; petrol hariç ilksel mallar DTH ve petrol dahil ilksel mallar DTH gösterilmektedir.

Petrol hariç ilksel mallar DTH'inde 1974 yılından başlayan aleyhte gelişme 1983 yılına kadar sürmüştür. Özellikle 1980-1984 döneminde ihracatta yapısal dönüşümlerin yaşanması ve ilksel mallar ihracında teşviklerin azaltılması bu gelişmede en önemli etkenler olarak gözükmektedir.

İncelenen dönemin (1970-90) ilk çeyreğinden sonra dış ticaret hadlerinde 1980 yılına kadar gözlemlenen düşme eğiliminin nedenlerinden biri de şöyle açıklanabilir. Ülke parasının aşırı değerlen(diril)mesi veya değer kaybet(tiril)mesi sözkonusu olduğu dönemlerde DTH'indeki değişmelerin dikkatli yorumlanması gerekmektedir. Çünkü, ülke parasının aşırı değerlen(diril)mesi durumunda ihraç mallarının rekabet gücü zayıflayacak, ithal mallarının ise artacaktır. Sonuç olarak ihraç faturalarının daha düşük, ithal faturalarının ise daha yüksek gösterilme eğilimi sözkonusu olacaktır. Ayrıca, GOÜ'lerin genellikle, ihraç malları fiyat elastikiyetinin düşük olması sonucu ihracat fiyat endeksindeki ülke parasının aşırı değerlen(diril)mesiden kaynaklanan artış, bu ülkelerin sanayi malları ithalatçısı olması ve bu malların talep ve fiyat elastikiyetlerinin daha yüksek olmasından kaynaklanan ithalat fiyat endeksindeki artıştan daha düşüktür. Bu bağlamda, DTH'indeki kötüleşmenin daha abartılı bir şekilde kendini göstermesi beklenmelidir⁷.

Türkiye'nin 1970'li yıllarda petrol dahil DTH'nin 150'lerden 1980'lerin başında 90'lara düşmesinin bir nedeni, birinci ve ikinci petrol krizi, diğer bir nedeni de özellikle 1970'li yılların son dönemlerinde TL'nin aşırı değerlen(diril)miş olmasıdır.

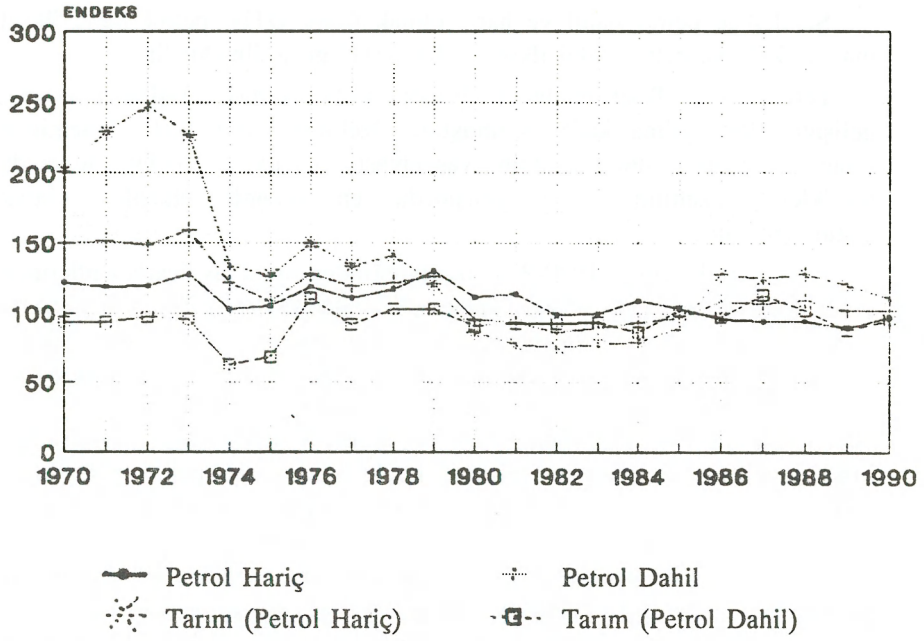
4. Türkiye'nin dış ticaret hadleri değişmelerinin gelir etkisi

4.1. Yapılmış çalışmalar

Türkiye için, ticaret hadleri serilerinin hesaplanması ile ilgili çalışmaların yanısıra, ticaret hadleri değişmelerinin gelir etkisini tahmin etmeye yönelik

⁷ ABD Dolarında diğer ülke paraları karşısındaki bir iyileşmenin Gelişmekte Olan Ülkelerin dış ticaret hadlerinde iyileşmelere neden olduğunu gösteren ampirik çalışma için bakınız; Cote (1987). Bu değişim daha çok o ülkenin ticaret partnerlerine bağlıdır.

Şekil 4
Dış Ticaret Hadleri

çalışmalar da mevcuttur. Bu çalışmalar arasında kapsanan dönem ve/veya hesaplama yöntemi bakımından bazı farklılıklar bulunmaktadır.

4.1.1. Serin'in gelir etkisi tahmini

Serin (1981), 1950-67 dönemi için hesaplamasında aşağıdaki formülü kullanmıştır.

$$G_t = X_t (P_x - 1) - M_t (P_m - 1) \quad (1)$$

M_t = t Dönemindeki İthalat

X_t = t Dönemindeki İhracat

G_t = t Dönemindeki Gelir Kazancı

P_m = İthalat Fiyat Endeksi

P_x = İhracat Fiyat Endeksi

Serin, çalışmasında 1950-67 döneminde ticaret hadlerindeki değişmeden doğan toplam net kaybı (1958 fiyatlarıyla) 34.4 milyar TL. olarak hesaplamıştır. Bu kayıp aynı dönem içinde sağlanan 18.476 milyar TL. dış yardımın %185.9'u kadardır. Dönem boyunca sağlanan yıllık ortalama dış yardım 1026.4 milyon, kayıp ise, 1908.4 milyon TL.'dir. Böylece, dönem boyunca meydana gelen dış ticaret kaybının %53.8'i dış yardımlarla karşılanmıştır (Serin, 1981: 195-196).

4.1.2. *Boysal'ın gelir etkisi tahmini*

Boysal (1982) çalışmasında, 1968-80 döneminde Türkiye'nin gelir kaybı ve kazancını, ithalat fiyat endeksi, ihracat fiyat endeksi, GSYİH zımni deflatörü, toplam ihracat ve ithalat için karma bir fiyat endeksi gibi çeşitli deflatörleri kullanarak, Nicholson, Geary, Courbis ve Stuvell metodlarına göre, hesaplamıştır.

Boysal'ın gelir kayıp ve kazanç hesaplamalarında kullandığı çeşitli deflatörlerin farklı sonuçlar verdiği görülmüştür. Dolayısıyla deflatör seçiminin de önemli olduğu saptanmaktadır (Boysal, 1982: 67-71; sonuçlar için bkz. Tablo 5).

4.1.3. *Akat'ın gelir etkisi tahmini*

Akat (1984) reel olarak kayıp ve kazançları aşağıdaki formülle hesaplamıştır.

$$G_t = X_t (1 - (P_m/P_x)) \quad (2)$$

Nominal kayıp ve kazançların hesaplanmasında ise şu formülü kullanmıştır.

$$G_t = X_t (1/P_m - 1/P_x) \quad (3)$$

Akat'ın nominal olarak kayıp ve kazançları hesaplariken kullandığı formül Nicholson yönteminde kullanılan formülle aynıdır.

4.1.4. *Balıkçioğlu'nun gelir etkisi tahmini*

Balıkçioğlu (1988) kendisinin hesapladığı ithalat ve ihracat fiyat

endekslerini kullanarak, 1970-85 dönemine ait kazanç ve kayıpları Nicholson yöntemine göre hesaplamıştır.

Balıkçioğlu, sözkonusu dönem için Türkiye'nin dış ticaret hadlerindeki kötüleşmeden doğan gelir kaybının, 1973 fiyatlarıyla, 11 milyar ABD Doları civarında olduğunu hesaplamıştır. Bu kaybın büyük bölümünün 1980-85 dönemine ait olduğunu belirtmektedir (Balıkçioğlu, 1988: 39-40).

4.5. 1970-90 dönemine ait gelir etkisi tahmini

Bu bölümde, Türkiye'nin 1970-90 dönemi için, S1 (Baz Yılı; 1984 + 1985 + 1986/3 = 100) ve S2 (Baz Yılı; 1971 + 1972 + 1973/3 = 100) serileri kullanılarak, dış ticaret hadlerindeki değişimlerden doğan kayıp ve kazançları hesaplanmaktadır.

Gelir etkisinin belirlenmesi için, dış ticaret dengesinin sabit fiyatlarla belirlenmesi gerekmektedir. Bunun için de uygun bir deflatörün seçilmesi zorunludur. Dış ticaret dengesinin deflasyonu ve gelir etkisini belirlemesi konusunda başlıca yöntemler şunlardır.

i) İthalat Fiyat Endeksi (Nicholson Yöntemi): İthalat giderlerinin ihracat gelirlerinden daha fazla olduğu ve tüm ihracat gelirlerini ithalatı finanse etmekte kullanan ülkeler için ithalat fiyat endeksi en uygun endekstir. Bu yönetime yöneltilen en önemli eleştiri ithalatın ihracattan fazla olması durumunda gerçekleşmemiş bir gelir etkisinin ortaya çıkmış olacağıdır. Türkiye için böyle bir sakıncanın olmadığı ortadadır.

ii) İhracat Fiyat Endeksi (Geary Yöntemi)

Bu yöntemde, ihracat geliri ithalat gelirinden büyükse ihracat fazlasının ihracat fiyat endeksi ile, ithalat geliri ihracat gelirinden büyükse ithalat fazlasının ithalat fiyat endeksi ile deflate edilmelidir. Dolayısı ile Nicholson yönteminden farkı yalnızca cari ihracatın ithalatı aştığı dönemler için farklılık göstermesidir.

iii) Karma Yöntem

Courbis ve Stuvell yöntemleri olmak üzere iki karma yöntem vardır. Courbis, Geary yöntemini tek ifadede toplamaktadır. İhracat ve ithalat fiyat endekslerinin aritmetik ortalaması veya toplam ihracat ve ithalat için karma bir fiyat endeksi deflatör olarak kullanılır. Bu yöntem genellikle ithalat ve ihracatları büyük ölçüde mamül veya temel maddeleri içeren ve ihracatın gerektirdiği ithalat yapısı sonucunda fiyatların birbirine bağlı olduğu gelişmiş ülkeler için kullanılmaktadır.

Tablo 3
Türkiye İçin Dış Ticaretin Gelir Etkisi Tahminleri

	Boysal				Balıkçıoğlu
	1 İthalat endeksi ile	2 İhracat endeksi ile	3 Karma endeks ile	4 Zımnî GSYİH Deflatör ile	5 Gelir Etkisi
1968	-	-	-	-	-
1969	-7	-7	-8	-3	-
1970	-33	-33	-36	-42	34
1971	-18	-18	-19	-44	0.0
1972	63	63	63	63	0.9
1973	133	111	121	161	105.4
1974	-289	-289	-315	-414	-36.7
1975	-431	-431	-523	-718	-141.5
1976	-347	-347	-428	-590	-94.1
1977	-385	-385	-510	-731	-91.1
1978	-483	-483	-495	-654	-155.1
1979	-986	-486	-211	-626	-194.5
1980	-859	-859	-339	-1699	-497.6
1981	-	-	-	-	-864.4
1982	-	-	-	-	-1257.5
1983	-	-	-	-	-1402.5
1984	-	-	-	-	-1501.7
1985	-	-	-	-	-1647.3

Stuvel yönteminde, ithalat ve ihracat malları önce paranın satın alma gücündeki değişiklikleri elimine etmek için genel fiyat düzeyindeki değişikliklerle düzeltilmektedir. Daha sonra, yine nisbi fiyatları yansıtmak için her malın kendi deflatörü ile deflate edilmektedir. Sonuç olarak, aynı büyüklük için elde edilen iki reel ifade arasındaki fark fiyat yapısı etkisini vermektedir.

Türkiye, dış ticaretinde sürekli açık vermekte ve ihracat gelirini ithalatını finanse etmek için kullanmaktadır. Bu bağlamda, Nicholson yöntemi Türkiye için en uygun yöntemdir ve bu yöntem kullanılarak 1970-90 dönemine ait gelir etkisi hesaplanmıştır.

Tablo 4 'ün son sütununda yıllar itibariyle gelir etkisi hesaplanmıştır.

1970-90 döneminde toplam gelir etkisi (1984+86 fiyatlarıyla) 7.820 milyon dolar'dır. 1980-85 döneminde gelir etkisi negatif (toplam -2.501 milyon dolar olmuş), 1986 yılından sonra ise gelir etkisi tekrar pozitif değerler almıştır.

Tablo 5'in son sütununda ise, gelir etkisi S2 serisi ile hesaplanmıştır. Balıkçioğlu'nun bulgularıyla benzerlik dikkat çekicidir. 1970-90 döneminde toplam gelir etkisi -13.484 milyon dolar'dır (1971+73 fiyatlarıyla). Üç yıl hariç gelir etkisi negatiftir. 13.484 milyon dolar'lık negatif gelir etkisinin 12.750 milyon doları 1980-90 dönemine aittir.

1970-79 döneminde dış ticaret nedeniyle Türkiye'nin kaybı sadece 734 milyon dolardır. Bunun temel nedeni, ikinci petrol şokudur. S2 serisinin baz yılı birinci ve ikinci petrol şoklarını içermemektedir. Bu bağlamda, bizce S2 serisince hesaplanan gelir etkisi daha az anlamlıdır. S1 serisiyle hesaplanan gelir etkisi daha anlamlıdır. Çünkü S1 serisi fiyat endeksleri birinci ve ikinci petrol şokları sonrasındaki fiyatları baz almaktadır.

5. Sonuç

Türkiye'de ihracatın GSMH'nin %11-12 düzeyine ulaşması fiyat mekanizmasının yönünün ve büyüklüğünün önemini arttırmaktadır.

Bu çalışmada dış ticaret gelir etkisinin hesaplanması ile ilgili literatürdeki farklı yöntemler incelenerek bu yöntemler arasında, dış ticarete sürekli açık veren ve ihracat gelirlerini ithalatını finanse etmekte döviz kaynağı olarak kullanan ülkeler için en uygun yöntem olarak kabul edilen "Nicholson Yöntemi" kullanılarak, Türkiye'nin 1970-90 döneminde gelir, kayıp ve kazançları belirlenmeye çalışılmıştır.

Gelir etkisinin hesaplanmasıyla ilgili farklı yöntemlerin farklı sonuçlar vermesinin yanısıra, dış ticaret hadlerinin, dolayısıyla dış ticaret endekslerinin güvenilirliği de çok önemlidir. Elde edilen bulgular, Balıkçioğlu'nun aynı baz yıllı endeks ile yaptığı hesaplamalarla çok büyük benzerlik göstermektedir. Baz yılının dönemin ilk yılları seçilmiş olması, 1980'li yılların ithalat ve ihracat fiyatlarının 1970'li yılların fiyatlarıyla karşılaştırılması sonuçları çok büyük oranda etkilemektedir. Ayrıca S2 serisinin baz yılı, birinci ve ikinci petrol krizlerini de içermemektedir. Bu bağlamda, hesaplamalar yorumlanırken baz yılının ortaya çıkardığı farklılıklar dikkate alınmalıdır.

Diğer önemli noktalardan birisi, özellikle 1980 yılına kadar ihracat fiyat endekslerinin sürekli artma eğiliminde olmasıdır. S1 serisi ihracat fiyat endeksi 1970 yılında 35.89, 1975 yılında 71.38, 1980 yılında ise 116.69'dır.

Tablo 4
S1 Serisi ile Dış Ticaretin Gelir Etkisi Tahmini

	1/Px (a)	1/Pm (b)	(b)-(a)	İhracat Milyon \$	Gelir Etkisi*
1970	2.7862	4.1684	1.3821	588	812.6
1971	2.7056	4.0899	1.3843	670	927.5
1972	2.6420	3.9231	1.2810	884	1132.4
1973	1.9105	3.0459	1.1354	1317	1495.3
1974	1.4979	1.8251	0.3272	1532	501.3
1975	1.4009	1.6246	0.2237	1402	313.6
1976	1.3206	1.6889	0.3682	1960	721.7
1977	1.2677	1.5151	0.2474	1753	433.6
1978	1.1971	1.4568	0.2597	2288	594.1
1979	0.9925	1.2572	0.2646	2261	598.4
1980	0.8569	0.8215	-0.0354	2960	-104.8
1981	0.8768	0.8167	-0.0600	4703	-282.5
1982	0.9647	0.8320	-0.1327	5747	-763.0
1983	0.9831	0.8788	-0.1043	5736	-598.2
1984	0.9897	0.9200	-0.0696	7134	-496.9
1985	0.9822	0.9500	-0.0321	7958	-256.1
1986	1.0479	1.1377	0.0897	7457	669.5
1987	1.0016	1.0646	0.0630	10190	642.1
1988	0.9800	1.0692	0.0892	11662	1041.2
1989	0.9539	0.9718	0.0178	11624	207.9
1990	0.8478	0.8656	0.0177	12959	230.1
Toplam					7820.4

* $[(1/Pm) - (1/Px)]$ (İhracat değeri)

1980-90 döneminde ise, 1988 yılına kadar eğilim tersine dönmüş ve 1989 sonrasında görece olarak olumlu gelişme eğilimleri gözlenmiştir. 1980-90 dönemin en düşük endeks değeri ise, 1986 yılında 95.42'dir. Bu eğilimlere sanayi ve ilksel mallar endeksleri ile bakıldığında; sanayi malları ihracat fiyat endeksinin aynı eğilimleri izlediği saptanmış, 1986 yılında bu endeksin genel endeksten 2.5 puan daha düşük olduğu gözlenmiştir. İlksel mallar ihracat fiyat endeksi 1970-81 döneminde sürekli artma eğiliminde olup, 1982-90 döneminde yıllar itibariyle dalgalanmalar vardır. 1988 yılında dönemin en düşük değeri olan 93.21 puana düşmektedir. Bunda, 1980 sonrası giderek olumsuzlaşan dünya koşullarının etkili olduğu söylenebilir. Özellikle

Tablo 5
S2 Serisi ile Dış Ticaretin Gelir Etkisi Tahmini

	1/Px (a)	1/Pm (b)	(b)-(a)	İhracat Milyon \$	Gelir Etkisi*
1970	1.2742	1.2768	0.0026	588	1.5
1971	1.1795	1.1349	-0.0445	670	-29.8
1972	1.0864	1.0423	-0.0441	884	-39.0
1973	0.8473	0.8918	0.0444	1317	58.5
1974	0.6080	0.6088	0.0007	1532	1.1
1975	0.6360	0.5588	-0.0772	1402	-108.2
1976	0.6153	0.5170	-0.0983	1960	-192.6
1977	0.5748	0.4652	-0.1096	1753	-192.1
1978	0.5436	0.4152	-0.1284	2288	-293.8
1979	0.4657	0.3369	-0.1288	2261	-291.2
1980	0.3857	0.2624	-0.1203	2960	-356.1
1981	0.4259	0.2476	-0.1782	4703	-838.4
1982	0.4648	0.2382	-0.2266	5747	-1302.3
1983	0.5083	0.2718	-0.2364	5736	-1356.4
1984	0.5225	0.3246	-0.1978	7134	-1411.5
1985	0.5595	0.3525	-0.2070	7958	-1647.3
1986	0.5627	0.4329	-0.1298	7457	-968.0
1987	0.5329	0.4479	-0.0850	10190	-866.1
1988	0.5396	0.3916	-0.1479	11662	-1725.4
1989	0.4979	0.3495	-0.1484	11624	-1725.2
1990	0.4473	0.4318	-0.0155	12959	-201.5
Toplam					-13484.5

* $[(1/Pm)-(1/Px)]$ (İhracat değeri)

Türkiye'nin ihracatında önemli paya sahip olan AT ülkeleri ve Ortadoğu pazarlarında yaşanan rekabet ve korumacılık eğilimlerinin yoğunlaşmasının bu dönemde Türkiye'nin ihracat fiyatlarını olumsuz yönde etkilediği söylenebilir.

İthalat fiyat endeksi incelendiğinde, aşırı fiyat artışlarında petrol piyasasındaki gelişmelerin etkisinin büyük olduğu gözlenmektedir. Birinci ve ikinci petrol krizlerinin yaşandığı dönemi takip eden yıllardaki ithalat fiyat endeksindeki hızlı artışlar bunu doğrulamaktadır. Sonuç olarak, ikinci petrol krizinin Türkiye üzerine etkisi daha çok olmuştur denebilir.

Petrol hariç dış ticaret hadleri 1985 sonrası Türkiye'nin aleyhine seyretmektedir. Bunda, daha çok petrol hariç ithalat fiyat endeksinin 1985 sonrasındaki artma eğilimi etkilidir. Petrol hariç dış ticaret hadlerinin bu dönemde olumsuz seyretmesinde, dünya ticaretine korumacılık ve dumping eğilimlerinin hakim olmasının etkili olduğu gözlenmektedir. Bu bağlamda, Türkiye dış ticaret politikalarında, bu eğilimleri hassas bir şekilde izleyerek, ivedilikle bunun hukuksal altyapısını oluşturmalıdır. Bu ivedilik, kabaca petrol hariç dış ticaret hadlerinin aleyhe işleminin yol açtığı negatif gelir etkisinden öte, uzun vadede çeşitli sektörlerin olumsuz etkilenmesi nedeniyle, temel ekonomik yapıda oluşabilecek dengesizliklerden kaynaklanmaktadır.

Kaynaklar

- AKAT, A. (1984), *Alternatif Büyüme Stratejileri*, 2.Baskı, İstanbul: İletişim yayınları.
- ALTAY, S. (1988), "Türkiye'de Dış Ticaret Fiyatları ve İthalatın Gelir Esnekliği: Bir Tahmin Denemesi", *TCMB Üç Aylık Bülteni*, Temmuz-Eylül, 15-35.
- BALIKÇIOĞLU, F. (1988), *Türkiye de Dış Ticaret Hadleri Değişmelerinin Gelir Etkisi 1970-1985*, Ankara: İGME Yayını.
- BERKSOY, T. (1990), *Türkiye de 1980-1989 Döneminde İhracatın Gelişmesi, Ürün ve Pazar Yapısı*, İstanbul: İTO.
- BOYSAL, H. (1982), "Milli Gelirin Sabit Fiyatlarla Hazırlanmasında Dış Alem Kalemlerine İlişkin Sorunlar", *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 9(1), 49-73.
- COTE, A. (1987), "The Link Between The U.S.Dollar Real Exchange Rate, Real Primary Commodity Prices, and LDCs' Terms of Trade", *Review of Economics and Statistics*, 69 (3), 547-51
- ÇETİN, H. ve EGECİ, Ü. (1965), *Türkiye Ticaret Hadleri*, DPT Uzmanlık Tezi, Ankara.
- DÜLGER, F. (1993), *Dış Ticaretin Gelir Etkisi 1970-1990*, Adana, Ç.Ü. Sos. Bil. Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.
- GEARY, R.C. (1961), "Introduction", *Income and Wealth Series IX*, 3-8.
- HIBBERT, J. (1975), "Measuring Changes in The Nation's Real Income", *Economic Trends*, 225, 23-35.
- NEBİOĞLU, H. (1983), *Dış Ticaretimizde Sektörel Fiyat Gelişmeleri ve Dış Ticaret Hadleri*, DPT Uzmanlık Tezi, Ankara.
- NICHOLSON, J. L. (1960), "The Effect of International Trade on The Measurment of Real National Income", *The Economic Journal*, (70), 608-12.

- SCANDIZZO, P. ve DIAKOSAWOS, D. (1987), *Instability in The Terms of Trade of Primary Commodities 1982-1990*, Roma: FAO Economic and Social Development Paper, 64.
- SERİN, N. (1981), *Kalkınma ve Dış Ticaret; Azgelişmiş Ülkeler ve Türkiye Yönünden*, Ankara, A.Ü.S.B.F. Yayınları.
- STUVEL, G. (1959), "Asset Revaluation and Terms of Trade Effects in The Framework of The National Accounts", *The Economic Journal*, (69), 275-92
- WORLD BANK (1991), *Global Economic Prospects and The Developing Countries*, Washington D.C: World Bank.

Abstract

The income effect of terms of trade: The Turkish case, 1970-90

The main purpose of this study is to estimate the income effect of terms of trade change in Turkey for the period 1970-90. At the first stage, we developed a new foreign trade price index for Turkey. This new index had been employed for the estimation of foreign trade for Turkey.

Aggregate income effect of foreign trade in Turkey is measured as US \$ 7.82 billion for the period (1984+1985+1986/3:100). Income effect was negative for the period of 1970-85 (total : -2.50 billion) and the aggregate income effect was -13.484 billion (1971+1972+1973/3:100) for the period of 1970-90. The negative income effect has constituted 95 percent of the total negative income effect after 1980.